

УДК 371.32

*Ірина Кучеренко,
кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант Херсонського державного
педагогічного університету*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОЕКТУВАННЯ ЗМІСТУ СУЧАСНОГО УРОКУ РІДНОЇ МОВИ

У статті охарактеризовано специфіку категорійних лінгводидактичних понять «аспект» і «підхід», визначено на концептуальному рівні пріоритетні лінгводидактичні підходи до проектування змісту уроку української мови в основній школі, встановлено основні змістові компоненти уроку рідної мови, проектування яких здійснюється з урахуванням компетентнісного, особистісно орієнтованого, діяльнісного, когнітивно-комунікативного, системно-мовного, функційно-стилістичного підходів.

Ключові слова: *сучасний урок української мови, аспекти навчання, лінгводидактичний підхід, зміст уроку, теоретичний, практичний, методичний змістовий компонент.*

В статье охарактеризовано специфику категорийных лингводидактических понятий «аспект» и «подход», определены на концептуальном уровне приоритетные лингводидактические подходы к проектированию содержания урока украинского языка в основной школе, установлены основные содержательные компоненты урока родного языка, проектирование которых осуществляется с учетом компетентностного, личностно ориентированного, действенного, когнитивно-коммуникативного, системно-языкового, функционально-стилистического подходов.

Ключевые слова: *современный урок украинского языка, аспекты обучения, лингводидактический подход, содержание урока, теоретический, практический, методический содержательный компонент.*

The article characterizes specificity of categorical linguodidactic concepts, such as «aspect» and «approach», the article defines priority linguodidactic approach, that project content of Ukrainian language lesson at a school, the article establishes the main content components of native language lesson, projection of which are realized with the consideration of competent, personally-directed, active, cognitively-communicational, systematic and linguistic, functional-stylistical approaches.

Key words: *contemporary Ukrainian language lesson, aspects of education, linguodidactic approach, content of a lesson, theoretical, practical, methodological components of a content.*

Державні документи, що складають стратегічний «портфель» нормативної бази в галузі загальної середньої освіти (Державний стандарт, Концепція мовної освіти, чинні програми), визначають головне завдання навчання української мови – формувати в учнів комунікативну компетентність; вільно, доцільно, користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях і сферах спілкування. Тому особливої уваги нині потребує вдосконалення шкільної рідномовної освіти, зокрема науково-методичне розроблення технології сучасного уроку української мови, що є самостійною функційною частиною навчального процесу і забезпечує процес реалізації пріоритетних мовноосвітніх завдань. Побудова цілісної, компетентісно спрямованої й особистісно орієнтованої системи навчання української мови в основній школі зумовлена лінгводидактичними категоріями, що виступають вихідними положеннями у процесі проектування сучасного уроку. Підходи, закономірності та принципи навчання є системотвірними категоріями, що відображають цілісність змісту уроку як основного організаційного складника педагогічного процесу.

До питання лінгводидактичних системотвірних категорій у теорії і практиці навчання мови зверталися багато учених на різних етапах розвитку методичної думки. Фундаментальні положення і висновки з означеної проблеми знайшли своє відображення у працях О. Біляєва, М. Вашуленка, Н. Голуб, Є. Голобородько, Є. Дмитровського, Л. Мамчур, Г. Михайловської, І. Олійника, К. Плиско, М. Пентилюк, О. Текучова, Л. Федоренко, С. Чавдарова, Г. Шелехової та ін.

Мета статті – охарактеризувати специфіку категорійних лінгводидактичних понять «аспект» і «підхід», визначити на концептуальному рівні пріоритетні лінгводидактичні підходи до проектування змісту уроку української мови.

Згідно лексикографічних досліджень, аспект (від лат. *aspectus* – вид) – це «кут зору, під яким розглядаються предмети, явища, поняття» [1, с. 26]; «точка зору, з якої сприймається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія» [4, с. 34]; «погляд, з якого сприймається або оцінюється те чи інше явище, предмет, подія; перспектива, в якій вони виступають. Це підходи спрямування, що визначають закономірності, методи, прийоми, засоби навчання» [7, с. 18]. Основне семантичне наповнення терміна «підхід» трактується як «сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь» [1, с. 785]; «методологічна орієнтація вчителя, який спонукає до використання певної характерної сукупності взаємопов'язаних ідей, понять і способів педагогічної діяльності» [6]; «базова категорія методики, яка визначає стратегію навчання мови і вибір методу навчання, що реалізовує стратегію; погляд на сукупність предмета, якого треба навчати» [8, с. 218]. У науковій літературі на рубежі ХХ–ХХІ століть

дефініція «підхід» активно використовується і трактується сучасними лінгводидактами як «перспективний погляд з певною навчально-виховною метою (Л. Мамчур)» [3, с. 117]; «методологічна категорія лінгводидактики, що позначає складне багатовимірне явище, системну сукупність якого становлять принципи, технології, методи, прийоми, засоби й форми навчання і яке характеризується концептуальністю, процесуальністю, системністю, керованістю й дієвістю (С. Омельчук)» [9, с. 4]. Аспект – це загальна суспільна орієнтація, напрям реалізації навчання української мови, а підхід – це стратегічна система, способи і шляхи реалізації навчального процесу з метою вивчення рідної мови. Як бачимо, аналізовані категорійні поняття взаємопов'язані, невіддільні та взаємодіють, на наш погляд, як загальне (аспект) і конкретне (підхід), напрям реалізації (аспект) і спосіб здійснення (підхід).

У царині лінгводидактичної теорії й освітньої практики більшість учених (Л. Мамчур, М. Пентилюк, С. Омельчук) схильні ототожнювати ці поняття і використовувати як синонімічні. Це, на наш погляд, є правильним та методично виправданим. Вважаємо, що підхід до навчання мови – це категорійне поняття лінгводидактики, що становить ієрархічне системне утворення, основними складниками якого є закономірності, принципи, правила, технології, форми, методи, прийоми і засоби навчання. Практична реалізація підходів здійснюється на уроці української мови як основній організаційній формі навчання рідної мови в загальноосвітній школі.

Розробку аспектів і підходів до навчання української мови в основній школі знаходимо у наукових розвідках психологів (І. Беха, Н. Бородовської, І. Зимньої, Г. Селевка, В. Слободчикова та ін.), дидактів і лінгводидактів (А. Алексюк, В. Бадер, М. Вашуленка, Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Гончаренка, Л. Мамчур, С. Омельчука, М. Пентилюк, О. Савченко та ін.). На сучасному етапі модернізації рідномовної освіти спостерігаємо строкатість класифікації підходів до навчання мови (лінгводидактична теорія та практика оперує понад 40 видами різних підходів) і визначення серед них пріоритетних для методологічного супроводу з метою ефективного втілення у практику навчання української мови.

Державний стандарт базової та повної середньої освіти базується на компетентнісному, особистісно орієнтованому та діяльнісному підходах. Чинна програма з української мови ґрунтується на засадах компетентнісного, когнітивно-комунікативного, особистісно зорієнтованого й діяльнісного підходів до навчання. Відповідно до цього зміст уроку необхідно проектувати на основі вище зазначених підходів.

Компетентнісний підхід передбачає «спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядкована ключова, загальнопредметна (галузева) компетентності»

[2, с. 20]. Компетентнісний підхід передбачає формування не тільки традиційних знань, умінь і навичок, а, найголовніше, вироблення досвіду їх застосування, в аспекті порушеної проблеми – у процесі реальної навчально-практичної мовленнєвої діяльності, яка повинна бути провідною діяльністю учнів на уроці. У межах вивчення української мови предметною є комунікативна компетентність як складне багатогранне поняття, структуру якого становлять субкомпетентності – мовленнєва, мовна, соціокультурна і діяльнісна (стратегічна).

Особистісно орієнтований підхід – «спрямованість навчально-виховного процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерстві» [2, с. 21]. Уся система навчально-виховної роботи передбачає спрямованість на індивідуальну особистість учня, а не на цілісний класний колектив. На уроці української мови реалізується у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії всіх учасників навчання у різних позиціях – «учитель – учень», «учитель – учні», «учень – учень» тощо, а також під час впровадження індивідуальної, парної і групової форми навчальної діяльності.

Діяльнісний підхід – «спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти» [2, с. 20]. Визначає пріоритетну мету кожного навчального заняття – розвиток учня-мовця у процесі практичної мовленнєвої діяльності під час занурення в комунікативну ситуації, найбільш наближену до життєвих реалій.

Когнітивно-комунікативний підхід «методично забезпечує процес формування пізнавальних і творчих знань, умінь і навичок учнів» [5, с. 21]. Акцентує навчальну роботу на свідомому й осмисленому конструюванні власних висловлювань і сприйнятті чужих висловлювань у процесі активної мовленнєвої діяльності на уроці.

Системно-мовний підхід спрямований на формування мовної компетентності, вивчення й засвоєння системи лінгвістичних засобів, що служать будівельним матеріалом для створення власних висловлювань і засобом сприймання та розуміння чужих текстів. Зауважимо, що означений підхід обов'язково повинен мати комунікативне спрямування і раціонально поєднуватися із комунікативно-діяльнісним.

Сутність функційно-стилістичного підходу, підкреслює М. Пентлюк, полягає у «навчанні не тільки відомостей про мову, а й у засвоєнні виражальних можливостей мовних одиниць, особливостей їх функціонування» [5, с. 130]. Призначення цього підходу – показати взаємодію мови і мовлення, забезпечити розвиток взаємопов'язаних компетентностей (мовної і мовленнєвої) й практичне оволодіння продуктивним і репродуктивним мовлення, досвідом комунікативної

діяльності.

Для проектування змісту сучасного уроку рідної мови в основній школі ми взяли за концептуальну основу комплекс лінгводидактичних підходів (Схема 1). Комплексна реалізація кожного підходу здійснюється на уроці української мови шляхом упровадження закономірностей, принципів, технологій, форм, методів, прийомів і засобів навчання, які є складниками цього багатокомпонентного методологічного поняття. Побудова змісту сучасного уроку на основі раціонального поєднання зазначених підходів дозволить реалізувати ідеї комунікативної і когнітивної методики навчання української мови.

Схема 1. Концептуальні підходи до проектування змісту уроку рідної мови

Зміст уроку – цілісне поняття, що складається із взаємопов'язаних компонентів. У світлі нових завдань, встановлених Державним стандартом, Концепціями мовної освіти, чинною програмою з української мови, визначаємо сучасний оновлений зміст уроку української мови, багатокомпонентний та цілісний, що спрямований на розвиток комунікативної компетентності й складається з низки взаємопов'язаних наскрізних змістових ліній (мовної, мовленнєвої, соціокультурної і діяльнісної (стратегічної)), які органічно поєднуються, взаємопроникають і водночас автономно співіснують. Обсяг і характер змістового наповнення кожного компонента встановлено нормативними державними документами, а вчитель конкретизує і реалізовує його на уроці. Для опису змісту мовної освітньої галузі Державний стандарт визначає такі ключові поняття: «знає і розуміє», «уміє і застосовує», «виявляє ставлення і оцінює». Тому основними складниками змісту уроку є знання та вміння учнів, однак сьогодні, згідно з вимогами компетентнісної рідномовної освіти в Україні, вчитель-словесник всю навчальну роботу на уроці має зацентрувати не тільки на формуванні знань, умінь та навичок, а і на розвитку досвіду їх практичного використання у процесі спілкування. У мовній і мовленнєвій змістових лініях провідними є теоретичний і практичний компонент, що

містить конкретні знання й уміння, якими мають оволодіти учні. У соціокультурній та діяльній ліній істотно важливішу роль відіграють аспекти, пов'язані з особистісними характеристиками учнів, тому вони визначаються опосередковано і контролюються через вимоги до засвоєння попередніх суто предметних ліній.

З урахуванням вище зазначеного вважаємо, що зміст сучасного уроку складається із основних компонентів: теоретичного, практичного і методичного. Теоретичний змістовий компонент спрямований на засвоєння знань. Практичний компонент передбачає вироблення практичних умінь, навичок та досвіду. Ці компоненти є предметними, стабільними і визначені нормативними документами, чинною програмою, сформульовані у підручниках і лише частково уточнені вчителем. Методичний компонент змінний, дібраний учителем відповідно до конкретної теми, трансформований в ефективну систему традиційних й інноваційних методів та прийомів, найновіших засобів навчання, продуктивних форм організації навчально-пізнавальної діяльності з метою забезпечення розвитку всіх складників комунікативної компетентності – мовної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльній. Методичний компонент відображає теоретико-практичний зміст уроку. Здійснення ефективного навчально-виховного процесу вимагає від учителя-словесника цілеспрямованої проектувальної діяльності кожного компонента змісту уроку мови з урахуванням пріоритетних лінгводидактичних підходів – компетентнісного, особистісно орієнтованого, діяльній, когнітивно-комунікативного, системно-мовного, функційно-стилістичного.

Проектування змістових компонентів (теоретичного, практичного і методичного) на засадах визначених концептуальних підходів дає змогу вчителю успішно перейти від методики догматичного до методики активного, компетентнісного навчання, а учням – вивчити мову і як цілісну лінгвістичну систему, і як найважливіший засіб спілкування з метою розвитку високого рівня власної комунікативної компетентності. Процес проектування уроку є безперервним, адже щоразу вчитель уносить корективи й удосконалює методику проведення певного навчального заняття. У подальших розвідках визначатимемо наповнення кожного змістового компонента й розроблятимемо шляхи ефективної технології сучасного уроку української мови в контексті концептуальних лінгводидактичних підходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
2. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : Проект // Дивослово. – 2011. – № 7. – С. 20–27.
3. Мамчур Л. Перспективність і наступність у формуванні

- комунікативної компетентності учнів основної школи : монографія / Л. І. Мамчур. – Умань, 2012. – 449 с.
4. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – К., 2001.
 5. Пентилюк М. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей / Марія Іванівна Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
 6. Селевко Г. Энциклопедия образовательных технологий : в 2 Т. / Герман Константинович Селевко. – Т. 1. – М. : НИИ школьных технологий, 2006. – 816 с.
 7. Словник-довідник з української лінгводидактики : навчальний посібник / кол. авторів за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
 8. Щукин А. Лингводидактический словарь : более 2000 единиц / Анатолий Николаевич Щукин. – М. – Астрель : АСТ : Хранитель, 2008. – 746 с.
 9. Омельчук С. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгвістичної науки / С. Омельчук // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 2. – С. 2–7.